

Urbanek, Bożena

Medyczne archiwalia w zasobach Iwowskiego Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego

Medycyna Nowożytna 0, 47-52

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z archiwów i bibliotek

Bożena Urbanek

Medyczne archiwalia w zasobach lwowskiego Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego

W grudniu 1990 roku w ramach porozumienia zawartego między Polską Akademią Nauk a Akademią Nauk ZSRR i Ukraińską Akademią Nauk miałam okazję zapoznać się z zasobem Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego we Lwowie. Pobyt w tym archiwum oraz przegląd publikacji dotyczących jego zespołów i kolekcji pozwala przypuszczać, iż byłam jedną z pierwszych osób a nawet może jedyną, która miała dostęp do materiałów dotyczących historii polskiej medycyny¹. Fakt ten zobowiązywałby do szerokiego ich przedstawienia. Jednak krótki czas mojego pobytu - wobec świadomości ogromu zasobów - zmusza do potraktowania tego sprawozdania w sposób informacyjny a nie w formie szczegółowej analizy.

Prezentując archiwalia z dziedziny historii medycyny, w tym i nauk medycznych z obszaru Galicji głównie z XVIII i XIX wieku, nie sposób jednak pominąć choćby skrótowo ich losów.

Początki Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego sięgają końca XVIII wieku, kiedy to, na mocy dekretów z maja 1783 i ze stycznia 1784 r. zostały zniesione w zaborze austriackim polskie sądy ziemskie i grodzkie, a dokumentację archiwalną tych instytucji złożono w zabudowaniach lwowskiego klasztoru OO Bernardynów. Od tego czasu zbiory rozrastały się stopniowo, wzbogacane różnymi materiałami, na przykład kancelarią sądów szlacheckich. Niespełna sto lat później (od 28.VIII.1877 r.) nosi ono nazwę Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie². Przechowywano tu również akta rządowe m.in. metrykę józefińską, czy akta sądu karnego lwowskiego. Od połowy lat 90-tych XIX wieku archiwum znajdowało się pod merytoryczną opieką Rady Archiwalnej sprawującej pieczę nad organizacją austriackich archiwów państwowych. Z inicjatywy tejże rady w 1908 roku powstało we Lwowie Archiwum przy Namiestnictwie - miejsce przechowywania akt całego Gubernium galicyjskiego i jego władz, w tym: Namiestnictwa, Wydziału Krajowego i władz terenowych.

Archiwum Krajowe i Archiwum przy Namiestnictwie osiągnęły swój największy rozwój w czasach II Rzeczypospolitej. W 1933 r. utworzyły one wspólną instytucję tzw Archiwum Państwowe, którego zasoby obliczano na pół miliona jednostek aktowych, spisanych w 142 repertoriach, zajmujących 9 tys. metrów bieżących półek. Tuż przed wybuchem II wojny światowej Archiwum Państwowe we Lwowie uznawane było za jedno z największych polskich archiwów³. W fazie przygotowań do druku znajdowały się inwenta-

rze. Po utracie niepodległości archiwum podzieliło los polskich instytucji Kresów Wschodnich pod zmieniającymi się zarządami okupacyjnymi. W 1944 r. zagarnięte zostało przez wycofujących się Niemców.

W 1945 r. większość zasobów Archiwum Państwowego wróciła do Lwowa - dawnego Klasztoru OO Bernardynów, gdzie mieści się po dzień dzisiejszy. Ulokowano tam także zespoły z Archiwum miasta Lwowa, z Archiwum Archidiecezjalnego Rzymsko - Katolickiego, z Archiwum Kapitulnego Rzymsko - Katolickiego, Archiwum Metropolitalnego Grecko - Katolickiego i innych, w tym różnych mniejszych instytucji oraz prywatne zbiory dokumentów. Archiwum nadano nazwę Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego we Lwowie i podporządkowano systemowi organizacyjnemu archiwów ZSRR⁴. W latach 1954 - 1956 przeprowadzono porządkowanie zgromadzonych archiwaliów. Podczas prac porządkowych - aczkolwiek posługiwano się dawnymi, polskimi inwentarzami - jednak nie zachowano poprzedniej numeracji - sygnatur, i tym samym paginacji. Niejednokrotnie nie uwzględniono ustalonego nazewnictwa jednostek archiwalnych a także generalnie, układu dokumentów, organizacji urzędu, kancelarii - wydawcy akt⁵. Aktualnie akta ułożone są w porządku chronologiczno - numerycznym a częściowo w rektyfikatach. Korzystanie z nich ułatwiają, dość szczegółowo opracowane inwentarze, zawierające numer jednostki archiwalnej, numer rektyfikatu (tytuł zbioru akt jednej sprawy), daty graniczne, liczbę kart, numer kolejny wiązki.

W poszukiwaniach badawczych niezwykle pomocne okazały się katalogi rzeczowe, w tym dotyczące dziejów medycyny i farmacji. W archiwum znajdują się cztery skrzynki ciasno poukładanych kart katalogowych z tej dziedziny. Połowa z nich zawiera opisy katalogowe tzw. ochrony zdrowia, a w nich działy : szpitalnictwo i szpitale z podziałem na poszczególne miejscowości, części Galicji, w tym nadzorowane przez austriackie Namiestnictwo. M.in. bogaty zbiór miasta Krakowa, ponadto lecznictwo ambulatoryjne, uzdrowiska, zagadnienia epidemiologii, towarzystw, oraz stomatologii i służby weterynaryjnej. Poszczególne karty katalogowe uwzględniają: nazwę i miejsce zespołu, zawartość, czas wytworzenia dokumentu, przynależność kancelaryjną a także język, w którym sporządzono dokument.

Należy przy tym dodać, iż zarówno karty katalogowe jak i opisy inwentarza są spisane w języku ukraińskim.

Dokumenty dotyczące medycyny i farmacji znajdują się w zasobach: prezydialnych Gubernium i Namiestnictwa (za lata 1772-1918), Departamentu I,VI (od 1862 roku, w tym dokumentacja stowarzyszeń), Ministerstwa Wyznań i Oświecenia i tzw. Władz szkolnych (od 1848r m.in. zagadnienia nauki i szkolnictwa), Prokuratorii Skarbu (m.in. dokumentacja bractw religijnych, szpitali), Wydziału Krajowego (II poł.XIX w i początek XX, min. lecznictwa galicyjskiego), w kolekcji pt. Pisma państwowe, społeczne i duchowe (od XVIII-XIX w), zespole Konsystorza Metropolitalnego (od XVIII do XIX w), Magistratu m. Lwowa. Uwzględniając ich galicyjskie, kancelaryjne pochodze-

nie a przede wszystkim ich merytoryczną przydatność można dokonać podziału archiwaliów na grupy ze wskazaniem praktycznego zastosowania i wykorzystania.

I. Lecznictwo:

Z archiwaliów wymienić trzeba: rejestry, inwentarze szpitali galicyjskich od XVII do I wojny światowej np. Rejestr stanu posiadania Szpitala św. Stanisława we Lwowie z lat 1778-1787 (sygnatury: 52/2/1081). Zawierają one przeważnie opis wyposażenia szpitali; w tym w meble, bieliznę, sprzęt medyczny, a od II poł. XIX wieku także diagnostyczny, laboratoryjny, np w wykazie Szpitala w Lubaczowie z 1914r figuruje min. aparatura do fibracji moczu (sygn.165/7/286). W grupie tych źródeł występują receptariusze szpitali, obowiązujące na tym terenie od XVII do XVIII wieku. Spisy sporządzanych leków można odnaleźć w dokumentacji finansowej poszczególnych szpitali, w tym i w sprawozdaniach np. w Sprawozdaniu finansowym z działalności lecznic w 1823 roku (sygn.14/85/688).

Liczba zachowanych sprawozdań, obrazujących działalność merytoryczną poszczególnych placówek leczniczych całej Galicji od II poł XIX stulecia, jest szczególnie bogata.

Jak wynika z zachowanej dokumentacji kierowane były one w latach 70-tych, a szczególnie 90-tych, do Namiestnictwa galicyjskiego. Sporządzano je w odstępach rocznych, półrocznych i nawet miesięcznych, na specjalnych, stałych drukach - formularzach. Zawierają nast. informacje : liczbę łóżek, stan i ruch chorych (ile osób ubyło, przybyło, pozostało, wyzdrowiało, uzyskało polepszenie bądź zmarło) jaki był średni czas leczenia i jego koszt. Ponadto uwzględniały dane liczbowe dotyczące osób leczących się w szpitalu na schorzenia z następującym podziałem: Choroby ogólne i krwi, w tym; Marasmus senilis, Tyfus, Febris, Diphteritis; Żoły i gruźlica; Nowotwory; Pasożyty; Rany; Choroby układu nerwowego i umysłowe; Choroby oka; Choroby ucha; Choroby narządu oddechowego; Choroby krążenia; Choroby układu trawienia; Choroby organów moczowych; Choroby narządów płciowych; Choroby weneryczne i kiłowe; Choroby skórne wśród nich Variola, Skarlatina; Choroby kości; Choroby stawów; Choroby mięśni, ścięgien, torebek stawowych; Potwory i zrośnięcia wrodzone, rozdzielnie; Bez pewnego rozpoznania.

Formularze zawierające nazwę grupy chorób, jak i wyszczególnione w nich terminy poszczególnych schorzeń są niezmiennie w swym kształcie formalnym; ewentualnie na końcu dopisywano (jakiś) inne dane, najczęściej z dziedziny położnictwa, np liczbę porodów (sygn. 146/58/182, 146/63/353)⁶.

Poważny materiał stanowią wykazy własności, umów o pracę, fundacji, kontraktów, m.in. dotyczących uposażenia, należności szpitali; np Kontrakt magistratu Lwowa z administracją Szpitala św. Stanisława z lat 1790 -

1796 (sygn.52/2/271). Uzupełnieniem tej grupy źródeł może być korespondencja Zarządu galicyjskiego w sprawach leczenia i opieki, np. z lat 1837 - 1838 (sygn.146/7/2201); Korespondencja magistratu m. Lwowa z administracją Szpitala św. Łazarza z lat 1799-1846 (sygn.52/1/264). Ciekawymi i dość unikatowymi dokumentami są XIX - wieczne regulaminy, statuty szpitali, zakładów zdrojowych, zakładów opieki, np Statut Miejskiego Zakładu Kalek św. Łazarza we Lwowie z 1870 r (sygn.52/1/261) czy też Statut Domu Ubogich w Strzeliskach z 1888 roku (sygn.146/63/194).

Dość bogatą jest wspomniana już dokumentacja dotycząca zagadnień epidemiologii, w tym : instrukcje, zarządzenia o sposobach i środkach zaradczych przeciw chorobom zakaźnym wydawane dla galicyjskich gmin, czy tamtejszych placówek leczniczych; np. Instrukcja służbowa dla lekarzy okręgowych z 1901 roku Krajowej Rady Zdrowia o zwalczaniu epidemii (sygn.146/37/1026).

Większość wspomnianych archiwaliów pozwala na zrekonstruowanie obrazu funkcjonowania szpitali i medycyny galicyjskiej od XVII wieku do czasów I wojny światowej, w tym szczególnie sprawy: a/ związane z organizacją placówek, wielkością, urządzaniem z uwzględnieniem przepisów sanitarno-epidemiologicznych, b/ dotyczące finansowania leczenia szpitalnego zarówno w aspekcie kosztów budowy jak i leczenia, c/ dotyczące koncepcji metod w zakresie diagnostyki i terapii, w tym używanego nazewnictwa i podziału schorzeń, leczenia dietetyczno-fizykalnego i częściowo jego efektywności. Ponadto pozwalają na odtworzenie gminnej opieki medyczno-społecznej nad ubogimi, niedołączonymi i nieuleczalnie chorymi, rozwijanej na tym terenie w XVIII w. a zwłaszcza w XIX stuleciu, tj. założenia, cele, zasady funkcjonowania, w tym ideowe, przepisy prawne i sanitarne.

II. Stan galicyjskiej kadry medycznej w XIX i początkach XX wieku:

Reprezentatywną grupę materiałów do tego tematu - zwłaszcza z okresu początków XX wieku - stanowią wykazy, listy wykwalifikowanego personelu medycznego, w tym położnych, lekarzy, np. Wykaz lekarzy w Tarnowie z pierwszych lat XX w (sygn. 146/59/338). Prócz tego ogłoszenia o organizowanych konkursach na stanowiska kierownicze np. na dyrektora szpitala w Lubartowie w 1901 roku (sygn. 165/7/287), informacje o trybie postępowania przy ich rozstrzygnięciu, dokumentacja kandydatów, opisy dotyczące wymagań i uprawnień zawodowych w formie instrukcji czy zarządzeń, tzw. zakresy czynności, np. Wykaz czynności obowiązujących na stanowisku lekarza epidemicznego z 1916 roku (sygn.146/37/1041). Obrazują one sytuację kadrową, możliwości awansu, świadczą o poziomie wiedzy i przygotowania fachowego. Pośrednio zaś o strukturach organizacyjnych i nadzorze administracyjnym i merytorycznym.

Warto też wspomnieć o dokumentacji dotyczącej zagadnień etycznych środowiska i dokonanych w tej dziedzinie ustaleń opracowanych w formie

regulaminów, kodeksów deontologicznych. Wskazują na to np. archiwalia z lat 90-tych Rady Honorowej Lekarskiej (sygn. 146/59/40-42).

III. Towarzystwa medyczne :

Do głównych źródeł pochodzących przeważnie z okresu od lat 70-tych XIX do początków XX wieku, przydatnych do tego tematu, należą kierowane do Namiestnictwa pisma w sprawach rejestracji, listy założycieli, członków, sprawozdania z działalności, posiedzeń naukowych i udziału w międzynarodowych imprezach np. Krakowskiego Towarzystwa Lekarskiego (sygn. 146/59/43-45). Prócz zbioru dokumentów Krakowskiego Towarzystwa Lekarskiego, znajdują się tam materiały; Towarzystwa Lekarskiego Galicyjskiego, Towarzystwa Lekarskiego w Tarnowie, Towarzystwa Dermatologicznego, Towarzystwa Higienicznego w Krakowie, Towarzystwa Balneologicznego, a także różnych, prawie nieznanych towarzystw o charakterze usługowym bądź społeczno-charytatywnym takich jak Towarzystwo Lecznica Lwowska, Towarzystwo Poliklinika Lwowska, Stowarzyszenie dla pielęgnowania chorych w Andrychowiu i inne. Dokumentacja świadczy o dużej różnorodności tych organizacji pod względem charakteru, zadań, zasięgu i czasu istnienia. Może dostarczyć sporo odpowiedzi na pytania dotyczące procedury rejestracyjnej, programów, zakresów i form działania i ich wkładu w rozwój wiedzy medycznej i opieki nad chorym.

Pragnę dodać, iż stosunek zarówno dyrekcji Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego we Lwowie, jak i jego pracowników do przybyśza z Polski był bardzo życzliwy. Dołożono wszelkich starań, aby mój krótki pobyt był jak najbardziej owocny.

Przypisy

¹ Fakt ten potwierdzają metryczki akt dotyczące historii medycyny, przeprowadzone rozmowy z pracownikami archiwum i dostępne tam ukraińskie i radzieckie informatory z wykazem publikacji.

² A. Winiarz, Archiwum Namiestnictwa we Lwowie, Lwów 1909. S. Sochaniewicz, Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie, Lwów 1912, s. 33. Wykaz gromadzonych akt opisany został w Kronice, Archiwum Ziemskie we Lwowie 1920-26, Archeion, 1928, s. 186-187.

³ A. Tomczak, Zarys dziejów archiwów polskich, Toruń 1982, s. 128, 206-207.

⁴ Tamże. Prawdopodobnie nie powróciły do Lwowa akta Gubernium dotyczące osadnictwa niemieckiego z czasów zaborów. M. Wąsowicz, Materiały do dziejów Polski w Centralnym Archiwum Państwowym we Lwowie i Kijowie, Archeion, 1960, t. XXXII, s. 100.

⁵ Zwraca na ten fakt uwagę M. Wąsowicz. Tamże, s. 100, 110. Przeglądając zbiory można jednak podejrzewać, iż część materiałów nie została zaewidencjonowana.

⁶ Opis druku formularzy opublikowano w: Zbiór ustaw i rozporządzeń sanitarnych ze szczególnym uwzględnieniem Galicji i W. Księstwa Krakowskiego, Lwów 1899, t. I, s. 340-341.

Bożena Urbanek

Medical Archives in the Lwów Central Historical State Archive

Starting with the XVIII century, the author presents the history of the collection that was first called the Country and Governorship Archive, then the Polish State Archive and at the moment is the Ukrainian Central Historical State Archive housed in the monastery of St Bernard in Lwów, also the way the documents were inventoried and can be used. The collection had been judged according to their contents concentrating the problem of medical help from the XVIII to the XX century. There is detailed information about the methods of working with inventories of documents in such offices as the: Governors, Deputies, and there departaments, Ministries of Religions and Education, School Authorities, Treasury and the Public Prosecutor Department of the Country and Municipality of Lwów, as well as the subject catalogs named Health Care.

This collection can be especially useful in working on such problems as health service from the XVIII c to the World War I (organization, financing, methods in diagnostics and therapy and the results of the treatment) the state of the Galician medical staff in the XIXth century and at the beginning of the XXth., problems of ethics and medical societies.

Medizinische Archivalien in Beständen des Centralen Historischen Staatsarchiv in Lwów.

Die Verfasserin beschreibt, im Lichte der geschichtlichen Umwandlungen zwischen dem XVIII und XX Jahrhundert, den aktuellen Bestand des Centralen Historischen Staatsarchiv in Lwów, früher Landesarchiv und Staatsarchiv und des Polnischen Staatsarchiv. Sie bespricht die Inventarisationsweise und Möglichkeit der Inanspruchnahme des Archivs. Sie stellt die Ergebnisse der Kwerende von medizinischen Archivalien im XVIII-XX Jahrhundert vor, mithilfe von Inventar teamen aus: -K.k. Landesgubernium des Königreiches Galizien und Lodomerien, Statthaltereie, Ministerium für Cultus und Unterricht, galizischen Landesschulrath, Finanzprocuratur, Landesausschuss, Magistrat der königlichen Hauptstadt Lemberg.

Die Verfasserin sieht die Brauchbarkeit der Archivalien bei Bearbeitung folgender Probleme: Organisation und Finanzierung des Gesundheitswesens bis zum Jahr 1914, diagnostische Methoden und Therapie, Effektivität der Behandlung, Zustand der medizinischen Kader im XIX und XX Jahrhundert in Galizien, Tätigkeit der Medizinischen Gesellschaften, Fragen der ärztlichen Ethik.